

megtérési és újjászületési lehetőségében. Az unitárius felfogásnak ezt az emberi, mondjuk erkölcsi oldalát emelte ki és tette öntudatossá Channing Vilmos.

13. A megváltás vagy üdvözülés értelme unitárius felfogás szerint.

Channing a megváltásnak következő meghatározását adja: Megváltani a szónak legmagasabb értelmében annyit teszen, mint az elesettet ebből a mélységből felemelni, a beteg lelket gyógyítani és abban a gondolkodásnak, a lelkiismeretnek és szeretetnek teljes munkásságát és szabadságát visszaállítani. Ezt a megváltást eszközölte Jézus. Ezért adott a szentlélek. Jézus jelleme, példája, élete, halála és minden munkája tökéletesen alkalmasak arra, hogy a lelket az erkölcsi rossztól megtisztítsák, felemeljék és az Isten képére alakítsák; ezek azok a hatások, amelyeket az igaz hit tőle nyer és amelyek által Ő a mi megváltásunkat eszközöli. Krisztus egy nagy megváltó, mivel a lelket váltja meg és teszi szabaddá azáltal, hogy megtisztítja a gonosztól, beléje leheli az erények szeretetét, felébreszti nemes tulajdonságait és indulatait, felfegyverzi erkölcsi erővel és visszahelyezi a rend, épség és szabadság állapotába. Mindezek a gondolatok Channing: A keresztény vallás végcélja c. beszédének különböző helyén található s röviden kifejezik azt, ami Jézus megváltó munkájának lényege unitárius felfogás szerint.

A keresztény dogmatikusok azt állítják, hogy a megváltás ténye csakis a kereszténységen belül valóság, míg a többi világvallásokban csak elképzelés. Kétségtelen, hogy a keresztény vallás felette áll a többinek bensőségének mély és tiszta erejével, Isten megbocsátó, kegyelmébe vetett hitével, az emberi szellem minél tökéletesebb kifejtésére való törekvésével. A megváltás eszméje azonban nem kizárólag a keresztény vallás tulajdona. Isten nevelő ereje az egész emberiségre kiterjed s mindenütt, ahol a megváltásban való hit bensőséges, ott van is megváltás.

A megváltás helyes értelme nem egyéb, mint az Istenhez való közeledésre irányuló törekvésnek a megélése. Egy folyamat Isten és az emberi lélek között; Isten munkája a lelki élet újjáteremtésében, amelyben szemünk előtt kell hogy lebegjen Jézus példája és tanítása, mint a megváltás leghathatósabb segítőeszköze. A valódi keresztény megváltás

nem egyéb, mint a Jézus példájára támaszkodó belekapcsolódás az isteni életközösségbe. A megváltás tehát nem Istennek egyetlen természetfölötti tettén alapul, hanem Jézus szellemének, lelkünkre való állandó hatása következtében jön létre, amely hatás megtérésre, lelki megtisztulásra, Isten megbocsátó kegyelmének megélésére ösztönöz. Tehát a megváltás Istennek nem egyszerű és egyszer s mindenkorra szóló metafizikai tette, hanem egy mindig újból végbemenő folyamat Isten és az emberi lélek között (Schleiermacher). Isten szól a mi lelkünkhöz s ezt mi megértjük. Nincs szükség semmiféle beavatkozásra. Minden attól függ, hogy megértsük és megragadjuk bűnbocsátó szeretetének felénk való hajlását. E felfogás alapján a megváltás a keresztény vallásos öntudat feladatává lesz. A lélek felemelkedése az isteni szellem közelébe. Ehhez pedig csak úgy jut el az ember, ha lelki erejének korlátait, amelyek a természeti adottságok folyományai, lerombolja és ezáltal szabad utat nyit magának az Istenhez való közeledésre. Erre a felfogásra a felvilágosodás tana vezetett, amely Jézus halála helyett életét és jellemét állította előtérbe az üdvözüléssel kapcsolatban.

A keresztény megváltás abban különbözik a buddhizmustól, hogy míg ez utóbbi az élet feladásától reméli a megváltást, addig az előbbi épen az életnek pozitív tartalommal való megtelését jelenti, amikor felismerjük életünk igazi célját, az Istenhez való közeledés jelentőségét. Egy másik különbség a keleti vallások és a keresztény megváltás között, hogy míg az előbbieknél az ember a fájdalomtól akar megszabadulni, addig a kereszténységnél a bűntudat az, ami a megváltás szükségességét sürgeti. Ez sokkal mélyebb jelentőségű, etikai természetű mozzanat, szemben a fájdalomtól való megszabadulással. A megváltottság az erkölcsi erő felszabadulását jelenti, amely az Istentől vett erők segítségével úrrá lesz az eddigi tétlenség fölött és rásegíti az embert az Istenfiúság kialakításához. Nem jelenti a rossznak a megszűnését, hanem az ember erkölcsi akaratának elvi állásfoglalását vele szemben. Új kötelességeket ró az ember vállaira, amiből következik, hogy a megváltottság nem nyugalmi állapot, hanem fokozott tevékenység. Így kapcsolódik bele a keresztény megváltás gondolatába az erkölcsi mozzanat. A megváltás csak az Isten megbocsátó szeretete alapján történő újjászületés. Igazi szabadság csak az Isten akaratával egyezés, aminek feltétele az ösztöneink felett való uralkodás. Ez a vallás erkölcsi világnézet archimédesi pontja, ahol a lábat megvetheti. Mindebből következik, hogy a megváltás egy

mindnyájunkban állandóan működő folyamat, amikor törekszünk Isten felé. Ez a folyamat sohasem lehet befejezett, mert örökös közeledés Istenhez. Ezért a megváltás folyamatába bekapcsolódik egyfelől a fejlődés gondolata, másfelől pedig határai kitolódnak az örökkévalóságba s ebben áll eschatológiai jelentősége. A keresztény megváltás ezek szerint Isten kegyelmének és bűnbocsátó szeretetének, valamint az ember Isten felé törekvésének szálaiból tevődik össze. Jézus megváltó, mert Ő adott tökéletes példát arra, hogy higgyünk Isten szeretetében és kegyelmében és arra, hogy miképp lehet az életet úgy megélni, hogy az isteni tökéletesség irányában haladjon. Jézus élete és tanítása, az Ő szelleme hozzásegített minket a megváltáshoz, ha aszerint élünk és cselekszünk. Ennyiben a Jézussal való foglalkozás, az Ő szellemében való élet a leghathatósabb erőforrás lehet számunkra Isten kegyelmének és bűnbocsátó szeretetének megnyerésében.

14. A bűnbocsánat.

Szentábrahámi: Summa Universae Theologiae Christianae secundum unitarios c. munkája 178. oldalán a bűnökről szóló fejezetében a következőket mondja: A bűn az isteni törvénynek áthágása. Ennek alaki mibenléte az, hogy az értelemből és az akarat szabadságából származzék, mert másképpen nem lenne büntetésreméltó. Jóllehet, az emberek néha az indulatoktól elragadtatva elvakulnak és azt szeretik, amit józannabb megítéléssel helytelenítenek, de azért egyik sem történik az akaratnak valamelyes beleegyezése nélkül.

Ha az erkölcsi törvényt úgy tekintjük, mint Isten törvényét, akkor Szentábraháminak előbb idézett definíciója a bűnről így alakul: Bűn az erkölcsi törvény áthágása, aminek következtében szembekerülünk Istennel. Erkölcsi magatartásunk elválaszthatatlan Istennel szemben tanusított magatartásunktól. A hívó ember számára vallásosnak lenni és az erkölcsi törvényt tisztelni és engedelmeskedni azoknak, egymásból következik. Nem jelent a kettő épen egyet, mert a vallásos hit tartalmaz olyan elemeket, amelyek a pusztán erkölcsi magatartásban nincsenek meg. Egyiket a másik nélkül elgondolni azonban nem lehet. Ennek örök példája Jézus, akinek élete e kettő (hit és erkölcs) tökéletes összhangját mutatja.

A bűn elkövetésének ismertetőjele a lelkiimeret nyug-

talansága. A lelkiismeret olyan lelki erő, amelynek szava itél cselekedeteink helyessége vagy helytelensége fölött. Ha ez az erő a miénk, akkor rendelkezünk felette. Ámde úgy érezzük, hogy van egy felettünk álló hatalom, amely elkerülhetetlenül jutalmaz, vagy büntet. Hogyha valaki bűnt követ el, ránehezedik lelkére és összeroskad a nagy teher alatt. A lelkiismeret szava tehát, noha bennünk van, egyúttal felettünk is van. Ez csak akkor lehetséges, ha a lelkiismeret egy felettünk álló erkölcsi hatalom szolgálatában áll. Ilyen az Isten. Így a lelkiismeret Isten szava az ember lelkében, amelynek nem lehet nem engedelmeskedni. Goethe ezt így fejezi ki: Halkan, egészen halkan szól Isten a mi lelkünkben, hallhatóan mutatja, hogy mit kell cselekednünk és mit kell elkerülnünk. Seneca custos perpetuusnak mondja, amelyet nem lehet tévútra csalni. Van tehát az emberi léleknek olyan belső erkölcsi megkülönböztető tehetsége, amellyel Sokrátés óta foglalkoznak theológiai, lélektani és szociológiai szempontból. Vallásos kutatók úgy fogják fel, hogy a lelkiismeret által az isteni igazság jut kifejezésre az emberben. Isten szavának kifejezésre jutása ez az erkölcs területén. A lelkiismeretről való ez a felfogás élénk bizonyysága annak, hogy az erkölcsi megítélés milyen elválaszthatatlanul összefügg a vallásos gondolkozással. A gondolkozás megteremtette a maga külön tehetségét az erkölcsi megítélés számára a lelkiismeretben, melyet azonosított az Isten szavával.

Ennek értelmében a bűnbocsánat nem jöhet mástól, mint Istentől a lelkiismeret szava útján. Isten kinyilatkoztatása ez mindannyiszor, amikor erkölcsi döntések elé kerülünk. A bűnbocsánat elnyeréséhez az egyház felfogása szerint igen helyesen lelki előkészület szükséges. Ezt szolgálja többek között az urvacsoravétel előtt szokásos bűnbánati hét. Nagyon üdvös és mély lelki tartalmat magábanfoglaló gyakorlat, amely sokhelyt kezd kimenni divatból jeléül annak, hogy nem érezzük át eléggé a vallás gyakorlásának erkölcsileg is felemelő és megtisztító nagy jelentőségét. Bűnbánat nélkül pedig nincs vallásosság. Erre céloz Pál apostol az urvacsorával kapcsolatban, amikor a következőket mondja: „Próbálja meg azért az ember magát és úgy egyék abból a kenyérből és úgy igyék abból a pohárból. Mert aki méltatlanul eszik és iszik, ítéletet eszik és iszik magának“. (I. Kor. II. r. 28—29. v.) Minden imában van úgynevezett bűnbánati rész, amely az ember magabaszállását, bűneitől való megtisztulását célozza. Isten a legtisztább és a legszentebb lélek, hozzá csak megtisztult és megszentelt lélekkel lehet köze-

ledni, mert máskülönben nem juthatunk el Óhozzá. A vallásos közeledésnek szükségképpen előfeltétele a lelki megtisztulás. Minden alkalmat meg kell ragadni, hogy ezt megvalósíthassuk. Ezért szükséges: 1. a vallásos erényeknek folytonos és állandó gyakorlása; 2. önmagunknak naponkénti megvizsgálása; 3. az imádkozás, a körültekintés és jócselekedetek gyakorlására szolgáló alkalmak keresésében és a rossznak elkerülésében; 4. az örökkévaló és időleges javaknak helyes becslése. Szentábraháminak ez a felsorolása egy kevés sorrendi megváltoztatás után körülbelül kimeríti azokat a feltételeket, amelyek a bűnbocsánathoz szükségesek. A bűnök megbocsátása annyit jelent, mint a bűnöktől való megszabadulás. Megbocsátani vagy fenntartani a bűnöket annak áll módjában, aki ellen elkövetettek és aki nemcsak biztosan fel tudja ismerni, hanem a büntetés vagy nembüntetés hatalmával is bír. Ennélfogva az Isten ellen elkövetett bűn biztos felismerésének és a megbocsátásnak a hatalma Istennél van (Szentábrahámi i. m. 155. l.).

Kötelességünk tehát bűneink bocsánatát szüntelenül kérni, vigyázni, hogy a megbocsátott bűnbe vagy másba bele ne essünk, mert a megnyert bűnbocsánat elveszti értékét, ha újból vétkezünk. Kötelességünk továbbá felebarátaink bántalmait megbocsátani és óvakodnunk két szélsőségtől, t. i. hogy a bűnök sokasága elcsüggedést, a megbocsátás kegyelme pedig elbizakodottságot ne szüljön (Szentábrahámi i. m. 157. l.).

A megbocsátás ténye Isten irgalmasságának és megbocsátó szeretetének az eredménye. Isten irgalmasága azt jelenti, hogy a büntetés által nem elveszíteni akar, hanem módot adni arra, hogy bűneinket megbánjuk és jóvátegyük, tőlük lehetőleg megtisztuljunk. Szóval Isten megment az Ó büntetése által s ebben áll irgalmassága. Unitárius hitfelfogás szerint a bűnbocsánatnak vannak isteni és emberi feltételei. Isten irgalma, kegyelme, megbocsátó szeretete az egyik oldalon rásegít arra, hogy bűneinkből felemelkedjünk s tiszta lélekkel állhassunk meg az Ó színe előtt. Ennek feltétele a cselekvő hit. A másik feltétele az, hogy méltóknak mutassuk magunkat bűneink megbocsátására. Ennek megvannak a) vallásos előfeltételei; b) a lelki feltételek. A kettő gyakran egyezik. Lelki feltétel az, hogy mutassunk állhatatosságot a megjavulásra való törekvésben, hogy legyünk erősek bűneink következményeinek elviselésében, legyünk meggyőződve arról, hogy egyedül bűneinktől való lehető tartózkodás vezet el Istenhez Jézus tanításai nyomán.

15. A halhatatlanság vagy örökélet.

Van-e sajátos unitárius felfogás az örökélettel kapcsolatban? Vallás nem állhat fenn az örökéletben való hit nélkül; mi is hiszünk az örökéletben. Jézus és az apostolok is hittek benne. Hogy milyen formában, arról lehet tudományos vagy kevésbé tudományos formában értekezni, anélkül azonban, hogy a kérdéstről való pozitív tudásunkat előbbrevinné. Szentábrahámi idézett műve 160. és 161. lapján a következőket találhatjuk: Az irásokban különböző szólásokkal kifejezett örökélet nemcsak soha félbe nem szakadó tartósságot jelent, hanem ezenfelül olyan boldogságot is, amely minden rosszat kizár és az azon állapottal egybekapcsolt mindennemű javaknak örömmel való élvezetét tartalmazza. E javakat — minthogy maga a szentírás is — amint látszik, csak általános szavakban írja le, részletezni nem emberi értelem dolga. Az örökéletet az irás az igazak munkája jutalmának mondja. Kánt u. n. morális istenléti bizonylata szintén fölteszi az örökélet látszatát. Ha ugyanis fölteszük, hogy az erénynek el kell nyernie jutalmát, kell lennie Istennek, aki az erényt és a boldogságot összekapcsolja. Minthogy pedig ebben a földi életben gyakran ennek épen az ellenkezőjével találkozunk, kell lennie egy életnek, ahol az igazak elnyerik jutalmukat, a gonoszok pedig ennek ellenkezőjét.

Valóban az örökélet hite elsősorban erkölcsi indokokra támaszkodik s a vallás világában is ez a szempont érvényesül. Az igazság nem maradhat jutalom nélkül, a gonosz élet pedig büntetés nélkül. Szükség van tehát az örökélet hitére azért, hogy az erkölcsi igazságszolgáltatás valahol és valamilyen időben megtörténhessen. Ez a felfogás táplálja az örökéletbe vetett hitet s így szervesen összefügg a lélek életével. A vallás követeli az erkölcsi igazság megvalósulását. A lélek nem tud megnyugodni abban, hogy ezirányú kívánsága érvényre ne jusson.

Lássuk közelebbről, mit jelent az örökéletéről való hitünk? Meggyőződésünk szerint az örökélet hite mindig a lélekre, a lélek kívánságaira vonatkozik. A testnek a halál utáni feltámadásában való hitnek semmi köze sincs a lélek örökéletéhez. Az előbbi természetfeletti csoda lenne, az utóbbi a lélek életének természetes következménye. Senkit se aggasszon az a kérdés, hogy vajjon az örökélet személyes jellegű-e? Ha van valami, ami személyes ebben az életben, az csakis a lelki mozzanat s ha a lélek örökéletéről beszélünk, akkor természetes, hogy ennek személyesnek kell len-

nie, megtisztulva, felszabadulva mindentől, ami test és ami testi. Ez összhangban van vallásos felfogásunkkal, mert a kereszténység is elsősorban a lélekkel, a lélek örök értékeivel, a lélek eljövendő országával foglalkozik. Eszerint el kell jönie egy országnak, ahol a lélek uralkodik s az ő örökkévaló értékei jutnak uralomra. Azért kell a lélek fejlesztésére, tökéletesedésére törekednünk, hogy a lélek legyen úrrá rajtunk, életünkön és minden cselekedetünkön. Jézus és az apostolok ezen munkássága arra akar példát adni és arra tanít, hogy az örökéletű lélek hogyan lehet úrrá a halandó, érzékiségek és szenvedélyeket magában hordozó test fölött. Ezt elérni és megvalósítani szinte lehetetlenség ebben a földi életben, mert a testhez, az anyaghoz vagyunk elválaszthatatlanul hozzákötve. A lélek örökélete a beteljesedést, a lélek korlátlanul teljes és akadálytalan megvalósulását jelenti. Erről lemondani nem lehet önmagunk szándékos megcsönkítése nélkül. Joel Károly a Lélek és világ c. művében a következőket mondja: A lélek halhatatlan lehet, mert egység van benne, amely nem bomolhatik fel. Érzékeinkkel az anyagban élünk, a lélek határain kívül, akaratunkkal azonban a lélekben. Érzékeinkkel a mulandóban, a lélekkel a halhatatlanban. Érzékeink centrifugális irányban vezetnek a felbomláshoz. A lélek centripetális, amely tovább él. Az első esetben bekövetkezik a halál, a második esetben Isten irányába vezet. Az értékek élete a sokaságban szóródik szét, az érzés egységre törekszik. A test szétszóródik és felbomlik, a lélek magasabb egység felé törekszik. Amaz meghal, emez halhatatlan. A test halad a maga útján, porrá és hamuvá lesz, amely a földből vétetett, a lélek szintén halad a maga útján s visszatér ahhoz a magasabb lélekhez, amelytől elszakadt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a személyiség eltűnik és beleolvad az isteni szubstanciába (Spinoza).

Az organikus világfelfogás számára nem létezik merev egyformaság, hanem az egység is a sokaságban a sokaság által él. A szellemvilág bőséges teljessége él a halhatatlanságban. Amit átértünk, nem hal meg nyomtalanul, hanem nyomokat hagy a lélekben elmulhatatlanul.

Az élet magán tul mutat. Halál után a lélek szabad lesz, tisztán szellemivé válik, minden érzékiségtől és kívánságtól mentesen. A test halála csak az érzékiség keretein belül jelenti a lélek életének végét, de egyúttal kezdete a lélek tisztán szellemi életének. A test nem indítóoka a gondolkodásnak, hanem ellenkezőleg, korlátozó mozzanat, egyik

Fontos az anyagról ✓
 akadály a szellem életének. Plato és Kant osztják ezt a felfogást.

Az új természettudományi felfogás értelmében az anyag eddig áthatolhatatlan homályán fény hatol át. Megállapítja, hogy a legkisebb anyagrészecske tulajdonképpen már nem is anyag, hanem mozgás, amelyet az elnyelt és kibocsátott fény mennyisége határoz meg. Ez a felfogás gyökeresen megváltoztatja az anyag merev mozdulatlanságáról alkotott régi felfogásunkat s határozottan arra mutat, hogy a modern természettudomány szembefordul a materializmussal s meggyőző arról, hogy végső eredményben az anyag is szellemi természetű. A lélektan is segítségül jön, amikor megállapítja, hogy nem minden gondolat szükségképpen agyprodukciónak. Vannak olyan tünemények a lélek életében, amelyek nem magyarázhatók meg ezen az alapon. Ismeretes Fechner azon megállapítása, hogy a tudatossá levéshez szükséges az ingernek bizonyos erőssége, hogy az inger valóban tudatossá lehessen. Ezt a határt tudatküszöbnek nevezik. A tudatküszöb változik. Emelkedik vagy süllyed. Gyakran nagyon lesüllyedt állapotban is bocsáthat a tudatba olyan jelenségeket, amelyek már nem agymunka eredményei. William James „Human Immortality“ c. kis könyvében sokat felsorolt az ilyen tünemények közül s megállapítja, hogy ezek nem igazolhatók azon felfogással, hogy agyprodukciónak. A produkció-elmélet helyett az u. n. transmisszió-elméletet állítja fel. Ez azt igyekszik valószínűvé tenni, hogy vannak lelki tünemények a testen kívül, amelyeknek fizikai alapja nincsen, amelyek egy „transcendentalis világból kerülnek hozzánk abban az esetben, ha a tudatküszöb alacsony állása következtében tudatunkba hatolnak“. Innen van a transmissio elnevezés (v. ö. James „Human Immortality“ 49. l. Westminster 1878). Mindez csak arra szolgál bizonyosságul, hogy nagyon kevésbé ismerjük a lélek életét ahhoz, hogy tagadhassuk halhatatlanságát.

A halhatatlanságba vetett hit nem alaptalan s a tudomány olyan irányban halad, amely mind valószínűbbé teszi ebbeli hitüket. De eltekintve a megelőzőktől, a lélek mindig produkál olyat, ami örökkévaló, aminek nincs u. n. reális existenciája s mégis örökre létezik vagyis halhatatlan, időtől és tértől független. Ilyenek az értékek, amelyek nem léteznek, de érvényesek, mint az igazság és a jóság. Mindezek örökkévalók. Az igazság csak a mi tudásunk szerint változó, lényegében azonban változatlan és örökkévaló. A lélek, amely képes felismerni örök értékeket s képes életét ezek felé irányítani, maga is örökkévaló kell, hogy legyen. Nem-

csak a természettudomány s a lélektan, hanem a szellem tudománya is kézzelfoghatóan alátámasztják a lélek halhatatlanságába vetett hitünket.

16. Az egyház.

Az egyházzól szóló unitárius felfogást senki oly hiven ki nem fejezi, mint Channing. Az Egyház c. beszédében, melynek alapigéje ez: „Nem minden, aki ezt mondja nekem: Uram, Uram, megyen be a mennyek országába, hanem aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát“. Az egyház — úgy mond Channing e beszédében — eredeti eszméjéhez és végcéljához képest nem egyéb, mint Jézus őszinte és igaz követőinek egyesülete. Az első tanítványok között meg is volt valósítva, mert ők meggyőződésből ragaszkodtak Jézushoz. Abban az időben vallástétel és gyakorlat, a külalak és a szellem együtt voltak. Élet és a szív tisztasága, az Isten és emberek szeretetében megnyilatkozó jézusi szellem mindennek a veleje. Az egyház annyiban fontos, amennyiben ezt elősegíti. Minden egyház, amelynek célja nem más, mint ez: jó egyház. Csupán annak az egyháznak ajtaja nyilik a mennyre, amelyben égi szellem lakik. Abból az egyházból hat az imádság Isten füleibe, amelyben a lélek Istenhez emelkedik. Tévedés az a balhiedelem, hogy az egyház lényeges dolog az üdvözülésre. Az egyház, a pap, az istentisztelet gépiesen nem tehet értünk semmit, mindezek csak a mi saját tevékenységünk által lesznek reánk nézve áldást hozók. Minden ember a maga papja kell, hogy legyen. Az egyház annyiban tesz jót velünk, amennyiben bennünket gondolkodásra, könyörgésre és önelhatározásra ébreszt. Az egyház segítő, nem kényszerítő hatalom, értelmi és erkölcsi eszközök által működik s az eredmény attól az egyszerűségtől, szeretettől és buzgóságtól függ, amellyel mi részt veszünk munkájában. Az egyház munkájának sikere a pap jellemétől és az egyháztagok érzületétől függ.

Fontos Van egy, az egyes felekezeteknél nagyobb egyház, az egyetemes egyház, amely kiterjed mindenki fölé s amelyben Jézus minden követői egy testet formálnak. Ebbe az egyházba mindazok bevétnak, akiknek részük van a Jézus szellemében. Ebbe az egyházba beletartozik mindenki, aki szentlélekkel van megkeresztelve és senki ki nem zárható belőle, aki lelkileg méltó tagja. Ebben az egyházban egyedül lényeges dolog az Isten és emberek iránti önzetlen szeretet.

Ez a láthatatlan lelki egyház a különböző egyházakban valósul meg. Ezek a felekezetek. Felekezetet alkotnak azok, akiket ugyanazon hittani nézetek egyesítenek. Minden felekezet létjogosultsága attól függ, hogy mennyiben képes az egyetemes egyház célját, Jézus szellemének megvalósítását elősegíteni. Az, hogy felekezetek vannak, szükségképpen következménye a történelmi fejlődésnek és elgondolásnak. Azonban, amint Channing mondja, Istent egy felekezet korlátai közé sem lehet bezárni. Egy ember sem jobb azért, mert a mi egyházunkhoz tartozik. Örvendjünk a jónak, bármely felekezetben is találkozunk vele. Isten szeretetét és az ő szentlelkét egy felekezetnek tulajdonítani: bűn az Isten országa ellen s megtagadása a viszonyak, amelyben minden felekezetnek állania kell Jézus egyetemes egyházához.

Ez a lényege annak, amit Channing mond az egyházzal. E felfogás alapján most már továbbvizsgálhatjuk a kérdést. Ahhoz, hogy egyház alakulhasson, amint a fentiekből is látható, két tényező szükséges. Az egyik a lelki tényező, a másik a szociális tényező. Az egyház az emberek hitbeli közösségén felépülő szociális közösség. Az előbbi tényező képviseli az egyház láthatatlan szellemi feltételét, a másik a külső intézményekben megvalósult társadalmi szervezkedésre utal. A keresztény egyházat megalkotó lelki feltételt szentléleknek nevezzük. Az egyház Isten lelkének az emberekre való hatásából fakadó lelki közösség. Minden keresztény egyházra nézve jellemző vonás az, hogy a biblián alapul. Jézusnak és az apostoloknak a tanítása adja azt az összetartó kapcsolatot, amely az egyházat összetartja. Az evangélium tanításait, a kereszténység lényeges alkotó vonásait különböző módon magyarázták s eszerint alakultak ki a különböző egyházak.

Az a lelki közösség, amit egyháznak nevezünk, tagjának vagy hívójének egész lelki életére számít, tehát szükségképpen a legszorosabb kapcsolatban és vonatkozásban kell állania híveinek hitbeli felfogásával és minden másirányú lelki élet megnyilvánulásával. Mindezeknek javításáról, tökéletesítéséről kell gondoskodnia minden rendelkezésre álló eszközzel. Ha valamely egyházban külön csoportok alakulnak, amelyeknek célkitűzései, hitbeli felfogása eltér a hívek többségétől, akkor ez szektáskodásra, esetleg az egyház felbomlására vezet.

Minden egyház, amint Dibelius „Az egyház százada“ c. művében igen helyesen megjegyzi, egymagában teljesen önálló vallás-erkölcsi életforma. Az a kérdés már most, hogy

mi az, ami egy vallásos közösséget valóban egyházzá tesz. Először is az egyháznak mindig valami szilárdat, valami biztosat, valláserkölcsei nézeteiben kiforrottat kell jelentenie, ami határozott módon és céltudatosan vezeti tagjait abba az irányba, amely céljaival a legszorosabb harmóniában áll. Ebben a munkájában az egyesektől jövő építő kritikát elfogadhatja és magáévá teheti, de általában az a feladata, hogy a tagjai közé tartozó egyeseket a maga céljainak szolgálatára átformálja. Minél szabadelvűbb az egyház, annál fokozottabb mértékben kell, hogy megkövetelje tagjaitól azt az erkölcsi felelősséget, amely az egyház nagy céljainak szolgálatában való együttműködés érdekében az egyesnek, mint egyháztagnak engedelmességében és maga alárendelésében kell, hogy megnyilvánuljon. Minden olyan egyháztagnak, aki az egyházba vetett hitet jó vagy rosszhiszeműleg megingatni igyekszik, árt a közös céloknak, amelyek megvalósítására elkötelezi magát. Az egyháznak tekintélyre van szüksége mindenütt, ahol hatást kell elérnie, olyan lelki tekintélyre, amely az egyháztagnak megnyugvást teremt, vallásos és erkölcsi érzületét illetőleg s egyúttal növeli bizalmát abban a tekintetben, hogy vallásos és erkölcsös meggyőződései, amelyeknek megvalósítására és fejlesztésére, mint egyháztagnak vállalkozott, valóban helyesek és értékesek.

Az egyház biztonságának, leülepedettségének alátámasztója az, hogy van hitvallása. Ezen nem dogmák rendszerét kell értenünk, hanem azt, hogy az egyház rendelkezzen a maga hitvallását illetőleg határozott, biztos fogalmakkal. A hittartalom tisztázása és állandó tudatosítása nélkül nem lehet beszélni egyházzal. Ez nem zárja ki az egyesek lelki alkata szerint való egyéni hitét, nem is azért van, hogy minden szava a hívőkre kötelező legyen, hanem azért, hogy legyen egy általános norma, amelyhez mindenkinek alkalmazkodnia kell, aki egy egyházi közösséghez tartozónak érzi magát. Ha nincs meg ez a norma, akkor a hitbeli eltéréseket sem lehet megállapítani, mert nincs mihez viszonyítani.

A másik evvel szorosan összefüggő előfeltétel ahhoz, hogy valamely vallásos közösség egyháznak neveztesse, a kultusz közös formája. Összefügg az előbbivel azért, mert a kultusz hű kifejezője kell hogy legyen annak, ami a hitbeli különállásnak, a hitvallásnak alapját és lényegét alkotja. Ez nem azt teszi, hogy a kultuszban az idők folyamán semmit változtatni nem szabad. Természetes, hogy a lényeg maga nem változhatik, de a tartalom újabb mozzanatokkal bővül-

het, sőt kell bővülnie, mert kétségtelen, hogy minden nemzedék, amely lelkében át tudja érezni egyházának kultuszát, mindig újabb tartalommal tudja gazdagítani és addig nem látott hiányokat igyekszik pótolni. Minden nemzedéknek lelki szükségletei váltakoznak a körülmények szerint s ennek a kultuszban is kifejezésre kell jutnia. Ez a változás még a katolikus egyház miseszolgáltatásában is mutatkozik a különböző időkben. Mennyivel inkább kell mutatkoznia a protestáns istentiszteletben.

Mindehhez szorosan hozzákapcsolódik, mint az egyház jellegzetes előfeltétele: a tradíció. Dibelius említett művében pár igen érdekes megjegyzést tesz erre vonatkozólag. Azt mondja többek között, hogy tradíció nélkül nincs egyház. Egyetlen egyház sem birná ki azt, hogy a tradícióval teljesen szakítson, mert ez megsemmisülését vonná maga után. Az, ami egyház, nem lehet új. Ami új, nem egyház, hanem szekta. Az egyháznak a szektától való egyik igen fontos megkülönböztetője a tradíció. Minthogy maga a kereszténység is egy régi tradíciónak teljes felborításával és derékbatörésével kezdődik, azért kezdetben nincs tradíciója s így először szekta, csak lassanként alakul egyházzá. A szekta mindig valami újat hoz, ez adja meg a lendítő erejét; az egyház azonban tradíciójában gyökerezik. A reformáció nem új egyházat akart, hanem a régit akarta megújítani. Leszakadt mintegy az anyatestről, de magával hozta a tradíciókat, melyeket a maga elgondolása szerint állított helyre. Ebben az esetben már kezdettől fogva beszélhetünk egyházzal.

Végül hozzátartozik az egyház fogalmához az, hogy legyen hivatalos szervezete is, legyen benne kormányzótestület, amely összefoglalja és reprezentálja mindazon célokat és törekvéseket, amelyek megvalósítására az egyház híveinek összességén keresztül elkötelezettnek tartja magát. Ennek a hivatalos szervnek a feladata az, hogy erejével és tekintélyével, amelyet magáénak vallott, valláserkölcsei célok erejére alapít, örködjék az egyháznak mindazon külső és belső megmozdulásai fölött, amelyekre céljai megvalósítása szempontjából szüksége van.

Mindezt összefoglalva, megállapítható, hogy az egyház olyan szervezet, amely az embereknek egy csoportját önálló vallásos életformába foglalja össze, amely közös hitvalláson és kultuszon alapul, illetve nyilvánul meg, amelynek van tradíciója és összes törekvéseinek előmozdító és ellenőrző szerve.

Valamely egyházat nem tagjainak száma tesz egyházzá, ez másodrendű kérdés. Ahol egyházzal van szó, ott mindenestre meg kell lennie a törekvésnek, amely arra irányul, hogy az embereknek minél nagyobb tömegeit sorozhassa hivei közé s megnyerjen mindenkit, ha csak lehet, egyetemes érvényűnek hitt igazságai számára. Ez az universalizmusra való törekvés az egyháznak lényeges vonása s ez szabja meg tevékenységének ideális területét, amelynek mindig az emberek összeségére kell irányulnia.

Schleiermacher szerint a protestántizmusban az egyének egyházához való viszonya, az egyének Krisztushoz való viszonyától függ. Ez azt fejezi ki, hogy az előbbinél az a fontos, hogy valaki lelkileg milyen viszonyban van Jézushoz s az egyház csak ezután jön számításba. A katolicizmusnál ez éppen fordítva van. Az előbbinél az egyént nem az egyház, hanem Jézushoz való viszonya határozza meg elsősorban s mégis éppen a protestantizmus kebelében is súlyos kifakadások hangzottak el az egyház ellen az individualizmus nevében. Egyfelől az mondják, hogy az egyház és az egyéni szabadság ellentétben vannak, mert az egyház a kényszerek és a sablonok intézménye s így súlyos korlátokat szab az egyén lelki megnyilatkozásai elé.

A másik kifogás a következő. Minthogy a vallás az emberi lélek közvetlen viszonya Istennel, s így egészen személyes természetű, azért nincs is szükség reá, mert a maga formuláival és gyámkodásával beáll a hívő és az Isten közé s megzavarja azt a közvetlen személyes vonatkozást, amely minden vallásosságnak éltető gyökere. Még egy harmadik kifogás is elhangzik az egyház ellen. Ennek lényege az, hogy az egyház nem csinál egyebet, mint állandóan kompromisszumot keres a kereszténység való igazsága és a világ között. Ebben a ténykedésében gyakran ellentétbe kerül az evangélium szellemével, Jézus tanításával s így elhomályosítja a kereszténység tiszta igazságait.

Ezekben a kifogásokban sok igazság van. A megalkuvások nem használtak a kereszténységnek, hanem nagyban gyöngítették és befolyását csökkentették. Azért ma minden egyházat foglalkoztat az a kérdés, hogy újabb és hathatósabb eszközökről gondoskodják a hitélet elmélyítése és a vallás-erkölcsi életre való befolyásának fokozása érdekében. Az előbb felsorolt kifogások között azonban legmélyebben belevág az individualizmus részéről jövő támadás s minthogy ez bennünket, unitáriusokat közelebbről érdekel, evvel kívánunk röviden foglalkozni.

Az individualizmus az egyén jogának, szabadságának érvényesülését kívánja megvalósítani az életnek minden területén s így a vallásban is. Az a szellemtörténeti folyamat, amely az egyént a közösség nyomása alól fel akarta szabadítani, nem volt idegen a görög gondolkozástól sem. Azonban tulajdonképpen az újkorban kezdődik, hatalmas támaszra talál a reformációban s később a liberalizmus és a felvilágosodás juttatja virágzásra, amely a XIX. században éri el tetőfokát, amiért pl. Lamprecht a XIX. századot az individualizmus századának nevezi. Felmérhetetlen az emberi haladás területén az, amit ez a felszabadítási küzdelem minden téren eredményezett s mégis ma azt kell látnunk, hogy az individualizmus kezd mindinkább háttérbe szorulni s a hatalmas szellemtörténeti folyamat, amely háromszázados *multa* tekinthet vissza, megállott vagy legalábbis stagnál. A XX. század már nem az individualizmus irányában halad. Új történelmi jelszó kerül az érdeklődés középpontjába, az előbbivel éppen ellentétes kollektívizmus. Kollektívizmusnak nevezzük azt az irányzatot, amely az egyest nem nyomja el ugyan végképpen, de a közösség érdekeinek feltétlen szolgálatába kívánja állítani minden tekintetben.

A háború és az utána bekövetkezett mentalitás sietette a kollektívizmus eszméjének megerősödését s szétárasztotta a társadalom legkülönbözőbb rétegeire. Ma az emberek tömörülésének, szervezkedésének vagyunk tanúi a társadalomnak minden életre és fennmaradásra hivatott csoportjánál. Különösen a gazdasági válság súlya alatt a szolidaritás ösztönének előretörését láthatjuk. A sorsközösség közelebb hozta egymáshoz az embereket, akik azelőtt távolállottak egymástól. Ma már nehezebben sikerül mindinkább az egyesnek magát kiragadnia és függetlenítenie a közösségi élettől.

Az a kérdés, hogy vajjon az egyházra milyen szerep és feladat vagy minő sors vár ebben a társadalmi átalakulási folyamatban. A kollektívizálódás folyamata kétségtelenül kedvez az egyháznak is, ha helyzetét helyesen ismeri fel. Maga a keresztény gondolat a közösségnek, az együttérzésnek, a szeretet elvében való egyesülésnek a kifejezése. Nem osztjuk ugyan Dibeliusnak azt a felfogását, hogy az „egy ember elkülönítettségének nincsen kereszténysége”, mert létezhetik ilyen is éppen az evangélium alapján. Azonban kétségtelen, hogy Jézus egész gondolata át van hatva a keresztény kollektívitás eszméjétől, vagyis sürgeti mindazok szolidaritását, akik szeretik Istent és embertársaikat. Az egyesnek minden aka-

rása és minden törekvése elsősorban csak akkor igazolt a keresztény ethika szempontjából, ha a másért, a közösségért, az összesség érdekében történik. Isten országa a lelki egység és közösség országa. Jézus nem alapított egyházat, nem is volt ideje gondolkodni tanítványai közös életének külső formája, társadalmi szervezete fölött, amilyen később az egyház formájában alakult ki, az ő céljaitól nagyon eltérő törekvésekkel. Azonban ha nem is alapított egyházat, de adott valamelyes figyelmeztetést, ráutalást valamely külső organizáció megvalósítására. Többek között Márk evangélium 6. fejezetére utalunk, ahol az apostolok küldetésére, munkálkodására nézve ad útbaigazításokat. Az apostolok a 30. vers szerint be is számolnak Jézusnak sáfárkodásukról. De eltekintve ettől, Jézus egész élete a közösség felé irányul s ha olykor félrevonul magába, azért teszi, hogy erőt gyűjtsön magának a közösség szolgálatára.

A kereszténység története azt bizonyítja, hogy mindig keresték az egyes lélek és a közösség egymáshoz való viszonyának megnyugtató megoldását. Már Luthernél előtérbe nyomul ennek a problémának a fontossága. A pietizmus, amely az egyéni vallásos érzés fellendítésén dolgozott, emellett sem hanyagolta el a közösségi érzés fejlesztését azon belátás alapján, hogy a fejlett egyéni vallásosság nem ellenkezik a közösség iránti érdeklődéssel. Zinzendorf szinte lelkesedéssel hangsúlyozza a közösség útján megnyilvánuló vallásos emelkedettség értékét. Schleiermacher pedig, aki az individualizmusnak egyik jellegzetes képviselője, a vallásos közösségnek is legnagyobb védője. Negyedik beszédében az individualizmus mellett hangsúlyozza a szükségét annak, hogy az egyesek vallásos érzéseinek érintkezése és kicserélése megtermékenyíti és felemeli a lelkeket. Közösség nélkül nincs vallásosság. Az egyes és a közösség synthézise adja az organizmus gondolatát, amelyet a német idealizmusban Schleiermacher tett tudatossá. Evvel kapcsolatban azt mondja, hogy az egyes a maga sajátosságában érvényesülhet, de csak mint az egésznek tagja s mint ilyen, beilleszkedésre, önmaga korlátozására van kötelezve, mert a közösség számára csakis így válhatik nyereséggé az egyesek sokfélesége.

Ennek a beilleszkedésnek természetesen nem lehet a szellem leigázását eredményeznie. Az egyház nem akadályozhatja meg a szellem szabadságát s nem állhat oda akadályul az egyesnek Istennel való közvetlen érintkezése elé. Semmi sem lehetne nagyobb ellensége a keresztény egységnek, mint a szellemi kényszer és az uniformizálás. Az egy-

házi közösségnek biztosítania kell a lelki élet szabadságát s a közös célok elérésére irányuló minden egyéni megmozdulást támogatnia kell. Egység a sokféleségben és a sokféleség az egységben csakis ez a helyes, az organikus felfogáson alapuló megoldás, ahol minden egyesnek megvan a maga sajátos munkatere a közösség egységes célkitűzésének megvalósításában. A stockholmi és a lausannei konferenciák álláspontja kiegészítik egymást. Az első jelszava: élet és tevékenység az egyházban, az utóbbié: hit és egyházszervezet. Ez a két álláspont nem zárja ki egymást, hanem kiegészíti. Mindenkinek éreznie kell a nagy közösségben is az elhivatása szerint neki jutó szerepet, mert csak így érzi jól magát az egyházban. Az egyesnek, akiben megvan a kellő önfegyelmesség s aki meg tudja érezni a lélek Istenhez való emelkedésének azt a fokozódó erejét, amely a közösségben rejlik, már nem lehet probléma az individualizmus. Az egyház, amelyben az egyes és a közösség szelleme szerencsés összhangban olvad össze, képes lesz arra, hogy eszköz legyen magasan fölötte álló isteni célok megvalósítására.

Mert nem az egyháznak kell győzedelmeskednie, hanem benne és általa a Jézus szellemének. Az egyház feladata nem az, hogy hatalmi tényező legyen, hanem hogy áthassa az evangélium szellemével a társadalom legszélesebb rétegeinek érületét s ezáltal munkásokat neveljen a jézusi eszmék szolgálatára. Az egyház ennek a célnak eszköze. Ez a különbség a megtisztult protestáns egyházfogalom és a katolikus között, mely utóbbi az eszközt teszi a cél helyébe. Egy valóban protestáns egyházi közösségnek megalkotásához öntudatos, fegyelmezett lelkekre van szükség, akik átérzik a szolgálat fontosságát s a szentlélek erejétől áthatva végzik munkájukat.

S A J T Ó H I B Á K :

10.	lapon felülről a 17. sorban	„h t“ helyett: „hit“
20.	„ alulról a 11. „	„kijelentésétől“ helyett: „kijelentéséről“
26.	„ „ a 16. „	„villágossági“ helyett: „világossági“
27.	„ felülről a 19. „	„Ján. III. 24.“ helyett: „Ján. IV. 24“
27.	„ alulról a 3. „	„(v. ö. Lukács XIX. 21)“ helyett: „(v. ö. Lukács XXI r.)“
32.	„ „ a 14. „	„mint“ helyett: „mind“
32.	„ „ a 9. „	„allapította“ helyett: „alapította“
33.	„ felülről a 19. „	„alakítójának“ helyett: „alapítójának“
34.	„ alulról a 13. „	„szögezte“ helyett: „szövegezte“
39.	„ felülről az 1. „	„fiológiai“ helyett: „filozófiai“
48.	„ „ a 7. „	„öbene“ helyett: „ő benne“
49.	„ alulról a 3. „	„mindennek“ helyett: „mindenek“
52.	„ felülről a 15. „	„János IV. r. 10. v.“ helyett: „I. János IV. r. 10. v.“
64.	„ alulról a 6. „	„u jászüli“ helyett: „ujjászüli“
66.	„ „ a 7. „	„szünhettek“ helyett: „szünhetnek“
69.	„ „ a 14. „	„megsértése“ helyett: „megértése“
82.	„ „ a 13. „	„ere“ helyett: „erre“
86.	„ „ az 5. „	„(I. Kor. II. r. 28—29. v.)“ helyett: „(I. Kor. XI. r. 28—29. v.)“
87.	„ felülről a 7—8 „	„keresésében és a rossznak elkerülésében“ helyett: „keresése és a rossznak elkerülése“
93.	„ alulról a 2 „	„vátoztatni“ helyett: „változtatni“